

ABDULLA QODIRIY HAYOTI VA IJODI

Bozorova Marjona

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) yo'nalishi, 3/23-guruh talabasi

E-mail: bozorovamarjona067@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'zbek romanchilik maktabining asoschilaridan biri Abdulla Qodiriyning hayoti, ijodiy merosi, badiiy mahorati va milliy adabiyot taraqqiyotidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi adib ijodining shakllanish omillari, uning nasriy asarlarida tarixiylik, milliylik, realizm, obraz yaratish mahorati va ijtimoiy-ma'naviy g'oyalar qanday ifodalanganini aniqlashdan iborat. Maqolada tarixiy-adabiy, biografik, qiyosiy-tipologik, germeneytik va matn tahlili usullaridan foydalanildi. Tahlil obyekti sifatida Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon", "Obid ketmon" asarlari hamda publitsistik faoliyati asos qilib olindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Qodiriy o'zbek adabiyotida roman janrini yuksak bosqichga olib chiqqan, milliy tarixni badiiy tafakkur bilan uyg'unlashtirgan, xalq hayoti va ruhiyatini realistik uslubda tasvirlagan ijodkor sifatida namoyon bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qodiriy ijodi o'zbek adabiyotida milliy uyg'unish, tarixiy xotira, ma'naviy poklik, insoniy qadr va jamiyat taraqqiyoti g'oyalarini ifodalashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qodiriy, o'zbek romanchiligi, "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon", realizm, tarixiy roman, milliy uyg'unish, jadid adabiyoti, badiiy obraz.

KIRISH

XX asr o'zbek adabiyoti tarixida Abdulla Qodiriy ijodi alohida bosqichni tashkil etadi. U o'zbek romanchiligining asoschisi, milliy nasr taraqqiyotiga yangi badiiy yo'nalish olib kirgan, tarixiy voqelikni xalq ruhiyati va ijtimoiy muammolar bilan uyg'unlashtira olgan yirik adibdir. Qodiriy ijodining ahamiyati shundaki, u o'zbek adabiyotida roman janrini shakllantiribgina qolmay, balki milliy tafakkur, tarixiy xotira, insoniy muhabbat, adolat, ma'rifat va jamiyat taqdiri kabi masalalarni badiiy yuksaklikda talqin qildi.

Abdulla Qodiriy 1894-yil 10-aprelda Toshkent shahrida tug'ilgan. Uning bolalik va yoshlik yillari Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida muhim o'zgarishlar kechayotgan davrga to'g'ri keldi. Bu davrda jadidchilik harakati, ma'rifatparvarlik g'oyalari, milliy uyg'unish jarayoni kuchayib borayotgan edi. Qodiriy ana shu tarixiy muhitda

shakllandi. U avval eski maktabda, keyinchalik rus-tuzem maktabida tahsil oldi. Sharq adabiyoti, xalq ogʻzaki ijodi, rus va jahon adabiyoti namunalarini oʻrganishi uning badiiy dunyoqarashiga kuchli taʼsir koʻrsatdi.

Adibning ijodiy faoliyati dastlab hajviy va publitsistik maqolalar yozishdan boshlandi. U “Julqunboy”, “Dumbulboy”, “Ovsar” kabi taxalluslar bilan matbuotda chiqishlar qildi. Qodiriy oʻz maqola va hajviyalarida jamiyatdagi jaholat, nodonlik, rasmiyatchilik, maʼrifatsizlik, eski urf-odatlarining zararli tomonlarini tanqid qildi. Bu jihat uning keyingi yirik asarlarida ham davom etdi. Xususan, “Oʻtkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlarida adib tarixiy voqealar orqali xalqning siyosiy tarqoqligi, ichki nizolar, adolatsizlik va maʼnaviy tanazzul oqibatlarini yoritdi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Abdulla Qodiriy ijodini oʻrganish orqali oʻzbek adabiyotida milliy roman janrining shakllanishi, tarixiy voqelikning badiiy talqini, jadid adabiyotining gʻoyaviy-estetik xususiyatlari va xalq ruhiyatining nasrdagi ifodasi chuqurroq anglanadi. Bugungi adabiyotshunoslikda Qodiriy merosini faqat tarixiy-adabiy hodisa sifatida emas, balki milliy tafakkur, maʼnaviyat va badiiy mahorat maktabi sifatida oʻrganish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi Abdulla Qodiriy hayoti va ijodining oʻzbek adabiyoti taraqqiyotidagi oʻrnini aniqlash, uning asarlarida ilgari surilgan tarixiy, ijtimoiy, axloqiy va estetik gʻoyalarni tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: adib hayoti va ijodiy shakllanish jarayonini yoritish; Qodiriy romanlarida tarixiylik va badiiylik munosabatini aniqlash; “Oʻtkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlaridagi obrazlar tizimini tahlil qilish; yozuvchining realizm, hajv, dialog, portret va xarakter yaratish mahoratini koʻrsatish; adib ijodining bugungi adabiy-maʼnaviy ahamiyatini ochib berish.

METODLAR

Maqolada Abdulla Qodiriy hayoti va ijodini oʻrganishda bir nechta ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, tarixiy-adabiy metod asosida adib yashagan davr, Turkiston ijtimoiy-siyosiy muhiti, jadidchilik harakati, milliy uygʻonish jarayoni va oʻzbek nasrining shakllanish bosqichlari hisobga olindi. Bu usul Qodiriy asarlarini yaratilgan davr sharoiti bilan bogʻliq holda talqin qilish imkonini beradi.

Biografik metod yordamida adib hayotidagi muhim voqealar, uning dunyoqarashi, taʼlim olishi, matbuotdagi faoliyati va ijodiy tajribasi asarlaridagi gʻoyaviy-badiiy izlanishlar bilan bogʻliq holda oʻrganildi. Qodiriyning shaxsiy hayoti, ijtimoiy faoliyati va ijodiy pozitsiyasi uning nasrida aks etgan maʼrifatparvarlik, milliy uygʻonish va adolat gʻoyalarini tushunishda muhim omil hisoblanadi.

Germenevtik va matn tahlili usullari orqali “Oʻtkan kunlar”, “Mehrobdan chayon”, “Obid ketmon” kabi asarlardagi gʻoyaviy mazmun, obrazlararo munosabat,

muallif pozitsiyasi, konflikt, xarakter va badiiy detal talqin qilindi. Qiyosiy-tipologik usul yordamida Qodiriy romanlaridagi qahramonlar, tarixiy muhit va ijtimoiy ziddiyatlar o'zaro solishtirildi. Shuningdek, yozuvchining hajviy-publitsistik asarlari ham uning realistik tasvir uslubini aniqlashda yordamchi manba sifatida qaraldi.

Tadqiqot obyekti sifatida Abdulla Qodiriyning hayoti va adabiy merosi tanlandi. Tadqiqot predmeti esa adib ijodida tarixiylik, milliylik, realizm, obraz yaratish, ijtimoiy tanqid va ma'naviy-axloqiy g'oyalar ifodasidir. Tahlilda badiiy asarlar mazmunini oddiy qayta hikoya qilish emas, balki ularning adabiy-estetik mohiyatini ochish asosiy mezon qilib olindi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalaridan ko'rinadiki, Abdulla Qodiriy o'zbek adabiyotiga bir nechta muhim yangilik olib kirgan. Birinchidan, u o'zbek romanchilik maktabiga asos soldi. "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyotida ilk realistik roman sifatida baholanadi. Bu asar orqali Qodiriy milliy nasrni yangi badiiy bosqichga ko'tardi. Ikkinchidan, adib tarixiy mavzuni zamonaviy ijtimoiy-ma'naviy muammolar bilan bog'lab tasvirladi. Uchinchidan, Qodiriy asarlarida xalq tili, milliy ruh, tarixiy muhit, hayotiy xarakter va psixologik tasvir uyg'unlashdi.

"O'tkan kunlar" romanida XIX asr o'rtalaridagi Turkiston hayoti, xonliklar davridagi siyosiy beqarorlik, mahalliy nizolar, oilaviy munosabatlar va insoniy muhabbat masalalari yoritiladi. Asarning markazida Otabek va Kumush muhabbati tursa-da, roman faqat sevgi haqida emas. Unda millat taqdiri, yurtning parokandaligi, ichki adovat va siyosiy tarqoqlikning fojiali oqibatlari chuqur badiiy talqin qilinadi. Otabek obrazi orqali adib yangicha fikrlaydigan, savdo-sotiq, ma'rifat, taraqqiyot va adolat tarafdori bo'lgan yosh avlod vakilini yaratadi. Kumush obrazi esa poklik, sadoqat, hayo, go'zallik va ma'naviy yuksaklik timsoli sifatida gavdalanadi.

"O'tkan kunlar" romanining badiiy kuchi shundaki, unda shaxsiy taqdir bilan xalq taqdiri bir-biriga bog'liq holda tasvirlanadi. Otabek va Kumushning fojeasi faqat ikki yoshning baxtsiz muhabbati emas, balki jamiyatdagi eski qarashlar, oilaviy ziddiyatlar, hasad, g'iybat, jaholat va siyosiy beqarorlik oqibatidir. Zaynab obrazi orqali esa Qodiriy ayol ruhiyatidagi iztirob, rashk, majburlik va ichki ziddiyatlarni ko'rsatadi. Yozuvchi biror obrazni mutlaq yomon yoki mutlaq yaxshi qilib tasvirlamaydi; ularni muhit, tarbiya va sharoit mahsuli sifatida ochadi.

"Mehrobdan chayon" romanida ham Qodiriy tarixiy voqelik orqali jamiyatdagi adolatsizlik, mansabparastlik, riyokorlik va ma'naviy tubanlikni fosh etadi. Asarda Anvar va Ra'no obrazlari poklik, muhabbat, jasorat va ma'naviy erkinlik timsoli sifatida tasvirlanadi. Solih maxdum obrazi esa ikkiyuzlamachilik, manfaatparastlik va jaholatning badiiy ifodasidir. Roman nomining o'zi ham ramziy ma'noga ega:

“mehrob” muqaddaslik, e’tiqod va poklik makoni bo’lishi kerak, ammo undan “chayon” chiqishi jamiyatda muqaddas tushunchalar niqobi ostida yovuzlik va riyokorlik yashirinishi mumkinligini bildiradi.

Qodiriy ijodida hajv va tanqid alohida o’rin tutadi. Uning dastlabki maqola va hajviyalarida jamiyatdagi illatlar ochiq tanqid qilindi. Adib kulgi vositasida kishilarni haqorat qilishni emas, balki illatni fosh etishni maqsad qildi. Bu xususiyat keyingi romanlarida ham seziladi. “Mehrobdan chayon”dagi ayrim obrazlar va vaziyatlar hajviy ruhda beriladi, ammo bu hajv chuqur ijtimoiy mazmunga ega. Qodiriy uchun adabiyot xalqni o’ylashga, o’zligini anglashga va ma’rifat sari intilishga undovchi kuchdir.

“Obid ketmon” qissasi adib ijodining keyingi bosqichiga mansub bo’lib, unda qishloq hayoti, mehnat jarayoni, yangi davr munosabatlari va oddiy inson xarakteri tasvirlanadi. Bu asar Qodiriyning hayotni realistik ko’rish, xalq vakillarining nutqi, fe’l-atvori va turmush tarzini tabiiy ifodalash mahoratini ko’rsatadi. Adib qahramon xarakterini sun’iy bezaklar bilan emas, balki hayotiy vaziyat, dialog, muhit va xatti-harakatlar orqali ochadi.

Yana bir muhim natija shuki, Qodiriy romanlarida til va uslub masalasi nihoyatda muhim o’rin tutadi. Uning asarlarida xalqona iboralar, maqollar, jonli dialoglar, tarixiy davrga xos so’zlar va milliy ruh kuchli seziladi. Yozuvchi badiiy tilni haddan tashqari murakkablashtirmaydi; voqea, xarakter va muhitga mos ravishda tabiiy, ravon va ta’sirchan uslubdan foydalanadi. Aynan shu sababli uning asarlari bugun ham o’quvchini o’ziga tortadi.

MUHOKAMA

Abdulla Qodiriy ijodini kengroq muhokama qilganda, uning adabiy merosi jadidchilik harakati, milliy uyg’onish va o’zbek realistik nasrining shakllanishi bilan uzviy bog’liq ekani ko’rinadi. Qodiriy adabiyotga faqat badiiy zavq beruvchi vosita sifatida emas, balki xalq ongini uyg’otuvchi, jamiyatdagi illatlarni ko’rsatuvchi va kelajak haqida o’ylashga chorlovchi kuch sifatida qaradi. Uning asarlarida tarixga murojaat qilish tasodifiy emas. Yozuvchi o’tmish voqealari orqali o’z davri uchun ham muhim bo’lgan savollarni qo’yadi: millat nega parokanda bo’ldi, jaholat qanday oqibatlarga olib keladi, inson baxtiga nima to’sqinlik qiladi, adolatli jamiyat qanday bo’lishi kerak?

“O’tkan kunlar” romanida Qodiriy tarixiy davrni tasvirlar ekan, o’quvchini faqat o’tmish manzaralari bilan tanishtirmaydi. U tarixdan saboq chiqarishga undaydi. Xonliklar o’rtasidagi nizolar, mahalliychilik, mansab uchun kurash, siyosiy ko’rlik va ma’rifatsizlik xalq hayotiga og’ir zarba bo’lganini ko’rsatadi. Otabekning taraqqiyot

haqidagi qarashlari, savdo-sotiqni rivojlantirish, yurtni obod qilish, xalq hayotini yaxshilash haqidagi fikrlari Qodiriyning ma'rifatparvarlik pozitsiyasini ifodalaydi.

Qodiriy obraz yaratishda psixologik aniqlikka katta e'tibor beradi. Kumush obrazi faqat go'zal qiz sifatida emas, balki ichki poklik, sadoqat va oriyat egasi sifatida yaratilgan. Zaynab obrazi esa murakkab ruhiy holatga ega. Uni faqat salbiy qahramon deb baholash biryoqlama bo'ladi. Chunki Zaynabning fojiasida ham oilaviy bosim, majburiy munosabat, muhabbatsizlik va ichki iztirob mavjud. Demak, Qodiriy inson xarakterini keskin qarama-qarshiliklar ichida ko'rsatadi. Bu jihat uning realizm mahoratini namoyon etadi.

"Mehrobdan chayon" romanida adib ijtimoiy tanqidni yanada kuchaytiradi. Solih maxdum kabi obrazlar orqali muqaddas qadriyatlarni shaxsiy manfaatga aylantirish, din va axloq niqobi ostida razillik qilish, inson taqdirini o'yinchoq qilish kabi illatlar fosh qilinadi. Anvar va Ra'no muhabbati esa faqat shaxsiy tuyg'u emas, balki erkinlik, poklik va adolatga intilish ifodasidir. Bu jihatdan roman Qodiriy ijodida ma'naviy kurash g'oyasining kuchli namunasidir.

Adibning ijodiy merosida milliylik ham asosiy mezonlardan biridir. Qodiriy milliylikni faqat kiyim-kechak, urf-odat yoki tarixiy joy nomlari bilan cheklamaydi. Uning asarlarida milliylik xalqning fikrlash tarzi, nutqi, or-nomusi, oilaviy qadriyatlari, mehmondo'stligi, iztirobi va orzulari orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, yozuvchi zararli urf-odatlarni ham tanqid qiladi. U milliy qadriyatlarni himoya qiladi, ammo inson qadrini poymol etadigan, jaholat va adolatsizlikka xizmat qiladigan qarashlarni rad etadi.

Qodiriyning fojiali taqdiri ham uning shaxsiy jasorati va ijodiy pozitsiyasini ko'rsatadi. U mustabid tuzum davrida nohaq ta'qib qilindi va 1938-yilda qatag'on qurboni bo'ldi. Ammo uning asarlari xalq xotirasidan o'chmadi. Aksincha, vaqt o'tgan sari Qodiriy ijodining adabiy, tarixiy va ma'naviy ahamiyati yanada ortib bormoqda. Bugungi kunda uning romanlari o'zbek adabiyotining oltin fondiga kirgan, maktab va oliy ta'limda o'rganiladigan, milliy adabiy tafakkurni belgilovchi asarlar sifatida qadrlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qodiriy hayoti va ijodi o'zbek adabiyoti tarixida beqiyos o'rin tutadi. U o'zbek romanchiligining asoschisi sifatida milliy nasrni yangi janriy va badiiy bosqichga olib chiqdi. Adib o'z asarlarida tarixiy voqelikni xalq hayoti, inson taqdiri, muhabbat, adolat, ma'rifat va milliy uyg'onish g'oyalari bilan uzviy bog'lab tasvirladi. Uning ijodida tarix faqat o'tmish xotirasi emas, balki bugun va kelajak uchun saboq manbai sifatida talqin qilinadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, "O'tkan kunlar" romanida Otabek va Kumush obrazlari orqali muhabbat, sadoqat, taraqqiyot va milliy fojea masalalari yoritilgan; "Mehrobdan chayon" romanida Anvar va Ra'no taqdiri orqali adolat, erkinlik va riyokorlikka qarshi kurash g'oyalari ifodalangan; "Obid ketmon" qissasida esa xalq hayoti, mehnat va oddiy inson xarakteri realistik uslubda tasvirlangan. Qodiriy ijodining asosiy kuchi uning xalqona tili, hayotiy obrazlari, tarixiy tafakkuri va ijtimoiy tanqidida namoyon bo'ladi.

Maqolaning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, unda Abdulla Qodiriy hayoti va ijodi o'zbek adabiyotida milliy roman janri shakllanishi, jadid adabiyoti g'oyalari va realistik nasr taraqqiyoti bilan bog'liq holda talqin qilindi. Mazkur mavzu o'zbek adabiyoti darslarida, badiiy matn tahlilida, jadid adabiyotini o'rganishda hamda milliy adabiy merosni anglashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019.
2. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. — Toshkent: Sharq, 2018.
3. Qodiriy A. Obid ketmon. — Toshkent: O'zbekiston, 2017.
4. Qodiriy A. Tanlangan asarlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.
5. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 1999.
6. Qo'shjonov M. Abdulla Qodiriy mahorati. — Toshkent: Fan, 1966.
7. Normatov U. Ijod sehri. — Toshkent: Sharq, 2007.
8. Mirvaliyev S. O'zbek adiblari. — Toshkent: Fan, 1993.
9. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. — Toshkent: Akademnashr, 2013.
10. Abdulla Qodiriy hayoti va ijodiga oid materiallar. Ziyouz elektron kutubxonasi: n.ziyouz.com.